

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คณะอาจารย์ภาษาไทย โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา, ประวัติวรรณคดี. พระนคร : โรงพิมพ์
พิริยกิจ, 2494. เล่ม 2.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา.
พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2505. ภาคจบ.

จุฑาธุชธราทิลก: กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, สมเด็จพระเจ้าฟ้า. บทละครตีกคำบรพ.
(ม.ป.ท.), 2466. (พิมพ์ในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารแห่งพระศพเจ้าฟ้า
จุฑาธุชธราทิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย 26 ส.ค. 2466).

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวิติและบทร้อยกรอง. พระนคร . ห้างหุ้นส่วนจำกัดกีวพร,
2504. (พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพพระยาเลขาวิชธรรมวิทักษ์ ณ
เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 29 มี.ค. 05).

ถักรุพา สวัสดิพงษ์. "คำขอเรื่องเจ้าสุวัตร นางบัวคำ" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517. (อัครสำเนา).

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. ประชุมวรรณคดีไทย ภาค 2 : พระลอลิลิต. พระนคร : ไทยวัฒนา
พานิช, 2497. หน้า 1 - 20, "อาร์มภกตา".

ท่านไวยหาร, พระ. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์.
พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470.

คำร้องราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. "คำนำ". พระราชพิธีสิบสองเดือน, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : บรรณาการ, 2495. หน้า (3) - (7).

_____ . ตำนานเรื่องสามก๊ก. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

_____ . ประชุมบทโทรทัศน์กับอธิบายตำนานมโหรี. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471. (พิมพ์แจกในการกรฐินพระราชทานมหาอำมาตย์โท พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาคี ณ วัดสุวรณาราม 2471).

_____ . ทฤษฎีของม.ด. วรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2516.

_____ . ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พระนคร : องค์การคําของครุสภา, 2503.

_____ . น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ) . ยุคกลางในยุโรปพร้อมด้วยนิทานเวตาล. พระนคร : แพรพิทยา, 2499.

_____ . นิทานอิเหนาราชธรรม. พระนคร : คลังวิทยา, 2504.

_____ . นิบาตชาดก. (แปล). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2472. (พิมพ์ในการบำเพ็ญกุศลฉลองอายุครบ 70 ปีบริบูรณ์ของนางด้อม เหมชะญาติ 18 มิ.ย. 2472. เล่ม 18 : อสีตินิบาต. หน้า 145 - 217. "เรื่องที่ 536 ฤๅณาชาดก").

_____ . บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ด. วิเคราะห์สุวรรณคดีไทย. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2517.

_____ . "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย", วรรณไวทยาการ. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514. (พิมพ์ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษาบริบูรณ์ 25 ส.ค. 2514).

ประทีป มโนวิบูลย์. "สามก๊ก : การศึกษาเปรียบเทียบ". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2510. (อัครสำเนา).

ปัญญาสชาดก. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2499. ภาคสอง.

พ.ณ. ประมวลมารค [ม.จ. จันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้]. สิบกว่า. พระนคร : แพร่พิทยา,
2498.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน). พระนคร : แพร่-
พิทยา, 2515.

พิทยลาภพฤฒิศาการ, กรมหมื่น. เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟู
วัฒนธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2500. (นายสนั่น บุญยศิริพันธ์
พิมพ์ถวายในงานคล้ายวันประสูติ พ.ศ. 2500).

พิทยาลงกรณ, กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องอุณรุท. พระนคร : โรงพิมพ์
สามมิตร, 2514. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ
วิชิตดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 22 มี.ค. 2514).

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องอิเหนา. พระนคร : องค์การคำ
ของคุรุสภา, 2498.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กุนนถลา มัทนพาชา ท้าวแสนปม ประมวล-
สุภาวดี. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2509.

ราชสกุลวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, 2507. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส 1 พ.ย.
2507).

ราชาธิราช. พระนคร : ศิลปามรรณาการ, 2502.

วรรณคดีไทย, พระ. คู่มืออิลลิกพระลอ. พระนคร : 2503. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ พระวรวงศ์วิศิษฐ์
ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม 20 มี.ค. 2503).

วรรณคดีไทย. พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2496.

รัชวี รมะนันท์. ลิลิตและนิราศ. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2517.

วัฒนา บุรกลีกร. "ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 เปรียบเทียบกับเรื่อง
อาบู่หะซันในนิยายอาหรับราตรีฉบับภาษาอังกฤษ". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513. (อัดสำเนา).

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ
แห่งประเทศไทย, 2504.

ศักดิ์ศรี แย้มนาคา. ศักดิ์ศรีนิพนธ์. พระนคร : โอเคียนส์โตร, 2517. หน้า 139 - 44,
"นวรรคทนต์".

สงวน โชติสุรัตน์. ประชุมตำนานลานนาไทย. พระนคร : โอเคียนส์โตร, 2515.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). กถาสรีตสาคร : กถาปิฎกและกถามุข. พระนคร :
องค์การคำของครุสภา, 2507.

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป (พระยาอนุমানราชชนและพระยาสาธประเสริฐ) . นิยายเบงกาลี; แปลจาก Bengali Household Tales. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2510.

สมมคอนรพิชัย, กรมพระ. เรื่องทั้งเจ็ดระยากกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบรัฐบาล, 2512. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.อุชาติ กำภู ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 16 ธ.ค. 2512).

สีหยา พินิจภูวนท และคนอื่น ๆ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. พระนคร : โรงพิมพ์สวนทองดิน, 2518.

สุพรรณิ วราทร. "ประวัตินวนิยายไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516. (อัครสำเนา).

สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. "การแปลหนังสือสามก๊กของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)", ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, รวบรวมโดยพระยามานวราชเสวี. พระนคร . โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506. หน้า 55 - 66.

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร. "พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513. (อัครสำเนา).

อนุमानราชชน, พระยา. การศึกษาวรรณคดีแนววรรณศิลป์. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2507.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. หลักภาษาไทย. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

ภาษาอังกฤษ

- Banerji, Sures Chandra. A Companion to Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Basham, A. L. The Wonder That Was India. 3d. ed. revised. London : Sidgewick & Jackson, 1967.
- Brooks, Cleanth and Robert Pennth Warren. Understanding Fiction. 2d. ed. New York : Appleton-Century-Crafts, Inc., 1959.
- Burton, Sir Richard F. Vikram and the Vampire. London : Longmans, Green and Co., 1970.
- Connolly, Francis X. Poetry : Its Power and Wisdom. New York : Charles Scribner's Sons, 1960.
- Edgerton, Franklin. The Panchatantra Reconstructed. Vienna : American Oriental Society, 1924. II.
- _____, Vikrama's Adventures. Vol. XXVI of The Harvard Oriental Series. Edited by Charles Rockwell Lanman. Cambridge : Harvard University Press, 1926.
- Emeneau, M. B. Jambhaladatta's Version of Vetālapancavinsati. Vol. IV of American Oriental Series. New Haven : American Oriental Society, 1934.

Forster, E. M. Aspects of the Novel. New York : Harcourt, Brace & Company, 1927.

Frye, Northrop. Anatomy of Criticism. Princeton : Princeton University Press, 1957.

The Indian Empire : Historical. Vol. II of The Imperial Gazetteer of India. Published under the Authority of His Majesty's Secretary of State for India in Council. Oxford : The Clarendon Press, 1908.

Kalidasa. Sakuntala. Translated by Das Gupta and Laurence Binyon. London : Macmillan and Co., Ltd., 1920.

Keith, A. Berridale. A History of Sanskrit Literature. London : Oxford University Press, 1961.

Macdonell, Arthur A. A History of Sanskrit Literature. 2d. ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.

Munshi, K. M. and Diwakar, R. R. (eds.). Stories of Vikramaditya (Vetala Panchavimsati). Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1969.

Panikkar, K. M. A Survey of Indian History. Bombay : Asia Publishing House, 1954.

- Richards, I. A. Principles of Literary Criticism. London :
Routledge and Kegan Paul Ltd., 1967.
- Shaw, Harry. Dictionary of Literary Terms. New York : McGraw -
Hill Book Company, 1972.
- Tawney, C. H. The Ocean of Story. 10 Vols. Delhi :
Motilal Banarsidass, 1968. I, II, VI, and IX.
- Weber, Albrecht. The History of Indian Literature. Translated by
John Mann and Theodore Zachariae. Vol. VIII of Chowkhamba
Sanskrit Series. Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series
Office, 1961.
- Winternitz, M. History of Indian Literature. Translated by Subhadra
Jhā. Delhi : Motilal Banarsidass, 1963. III, Part I.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

ประวัติของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เจ้าพระยาพระคลัง ชื่อเดิมว่าหน เป็นกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด งานนิพนธ์ของท่านที่ยังมีต้นฉบับอยู่ในปัจจุบันมีอยู่ด้วยกันมากมายหลายเรื่อง ผู้ที่สนใจวรรณคดีไทยน้อยคนนักที่จะไม่รู้จักชื่อท่านหรือบทประพันธ์ของท่าน แต่ในคำนำชีวประวัติของท่านแล้วแทบจะไม่มีใครบันทึกไว้เลย ปรากฏแต่เพียงว่าท่านเป็นบุตรของเจ้าพระยาสุรบดีทรสุรินทรภาไชย มารดาชื่อเจริญ¹ ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับปีเกิดและสถานที่เกิดแน่ชัด แต่พอจะกะประมาณช่วงเวลาที่เกิดได้ว่าจะอยู่ในราวรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และคงจะเกิดในเมืองหลวง คือ กรุงศรีอยุธยา เพราะบิดาของท่านเป็นขุนนางผู้ใหญ่ อีกทั้งมาตรฐานความรู้ที่ปรากฏในงานชิ้นต่าง ๆ ของท่านก็อยู่ในระดับสูงอย่างเช่นผู้ที่ได้รับการศึกษาในบรรดาชนชั้นสูงมาดีพอสมควร นอกจากนี้แล้วยังไม่มีข้อความบ่งชี้ชัดในงานของท่านที่แสดงให้เห็นว่าท่านมีพื้นเพเดิมอยู่ต่างจังหวัด ชิวประวัติตอนต้นของท่านในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไม่ปรากฏในที่ใดเลย คงจะเนื่องมาจากว่าในสมัยนั้นท่านยังอยู่ในวัยเยาว์และยังไม่มีตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญ ส่วนฝีมือในด้านการประพันธ์ก็ยังไม่เป็นที่ประจักษ์ ในสมัยต่อมา คือ สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านอยู่บ้าง แต่ก็เพียงสองตอน ตอนที่อยู่ในราวกลางรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารซึ่งกล่าวถึง

¹ [เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร] , "เจ้าพระยาพระคลัง (หน)", วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (พระนคร : แพร่พิทยา, 2515), หน้า (9).

เหตุการณ์ในสมัยนั้นทุกฉบับกล่าวตรงกันว่า เมื่อราว พ.ศ. 2318 หลวงสรวิจิต (หน)
 (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) มีตำแหน่งเป็นนายด่าน เมืองอุทัยธานี อีกคนหนึ่งคือคอนปลาย
 รัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อบ้านเมืองเกิดการจลาจลวุ่นวายเนื่องด้วยสมเด็จพระเจ้า
 กรุงธนบุรีทรงมีพระสติฟั่นเฟือน ไม่สามารถปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ตั้งแต่
 ก่อน สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ก็รับพระบรมราชโองการ
 เหนือเกล้าฯ ให้ยกทัพไปปราบปรามกับพวกราชที่เอาใจออกห่าง ไม่มีผู้ใดจะช่วยแก้ไข
 สถานการณ์บ้านเมืองไว้ได้ พระยาสุรสีห์จึงคบคิดกับพวกนายขุนนาง บ้านแม่ตาและ
 ขุนสระ ยกทัพมาล้อมกรุงธนบุรี บังคับให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกจากราชสมบัติและ
 ให้ทรงผนวช อีกทั้งยังจับเชื้อพระวงศ์มาคุมขังไว้ ตัวพระยาสุรสีห์รักษาเมืองไว้รอทำ
 สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ในขณะที่หลวงสรวิจิต (หน) ลงมาอยู่ที่กรุงธนบุรี
 แล้ว และเนื่องจากเป็นผู้จงรักภักดี มีใจฝักใฝ่ในสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกมาช้านาน
 จึงลอบให้คนนำหนังสือไปแจ้งข่าวร้ายในกรุงธนบุรีให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก
 ทราบถึงคานพระจารึก¹ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกจึงให้พระยาสุรียอภัย
 (ทองอิน) ผู้เป็นหลานและเป็นผู้รองนกรราชสีมารีบยกทัพมาก่อน เมื่อพระยาสุรียอภัย
 เดินทางมาถึงกรุงธนบุรีนั้น พระยาสุรสีห์ได้ยึดอำนาจและความคุ้มครองพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ไว้เรียบร้อยแล้ว พระยาสุรียอภัยจึงให้พระภิกษุสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีลาผนวชและ
 ให้จองจำไว้ ขณะนั้นประชาชนในกรุงธนบุรีแตกออกเป็นสองฝักสองฝ่าย พวกที่จงรัก

¹ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์), เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์
 ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. ชูชาติ กำภู ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพ-
 ศิรินทรവാต 16 ธ.ค. 2512 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,
 2512), หน้า 5.

ภักดีต่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีหลวงสรวิชิต (หน) รวมอยู่ด้วย ก็มาเข้า
 ด้วยพระยาสุริยภักย์ อีกพวกหนึ่งได้แก่พวกพระยาสุรศรีซึ่งคิดการจะเป็นใหญ่จึงสมคบ
 กับเจ้าพระยามหาเสนาและพระยารามัญวงศ์ ลอบปลอบยกรมขุนอนุรักษสงคราม
 พระเจ้าหลานเธอกรมดัดสนธิ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกจากเวรจำ ให้เป็นนายทัช
 คุมขุนนางและไพร่พลไปที่บ้านพระยาสุริยภักย์ กรมขุนอนุรักษสงครามยกทัพไปตั้งค่าย
 วางคนโอบล้อมบ้านพระยาสุริยภักย์ไว้ แต่ทางฝ่ายพระยาสุริยภักย์ทราบระแคะระคาย
 อยู่ก่อนแล้ว และได้เตรียมตั้งกำลังคนและอาวุธไว้รับมือพร้อม ตั้งที่บรรยายไว้ในโคลง
 สรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า

ภักดีในย่นรนาารถเจ้า	เสด็จจด
พิภพประชุมพลรณ	รอนแกลว
แสวงเรื่องระหัดกล	การตอ ยุทธนา
รวมเรงรังคายนแล้ว	ลอบป้อมปืนประจำ
หลวงสรวิชิตเชื้อ	ชาญสนาม
คุมไพร่พรานปืนสาม	สิบถ้วน
เก็บตั้งปีกกาตาม	เห็นแทบ สดสนา
รายรับรามลักษณล้วน	ทะแกล้วทวยหาญ ¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชนิโหวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกย์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 7

มีใจความว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ (หมายถึงพระยาสุริยภักย์ ซึ่งมีศักดิ์ เป็นหลานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช) เสด็จมาถึงกรุงธนบุรีแล้ว ทรงให้พนักงาน ทักท้วง และส่งคนไปสืบเรื่องราวได้ความว่าฝ่ายกรมขุนอนุรักษสงครามจะยกพวกมาตี จึงระดมกำลังกันสร้างค่ายเอาปืนใหญ่ขึ้นไว้ประจำตามป้อม หลวงสรวิจิตผู้ชำนาญการ คึกสงครามเป็นผู้คุมพลในจำนวนสามสิบคน ตั้งรายไว้เป็นแถวปีกกาตามเชิงเนินริมทาง คอยรับมือทหารของกรมขุนอนุรักษสงคราม

พอตักกลางคืนกรมขุนอนุรักษสงครามยกพลเข้าตี จึงเกิดการสู้รบกันครั้งใหญ่ จนถึงเช้า ทหารกรมขุนอนุรักษสงครามแตกหนีไป พระยาสุริยภักย์ให้ทหารติดตามไปจับ ทหารกรมขุนอนุรักษสงครามมาได้และให้จำไว้¹

ครั้นเมื่อกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเคลื่อนเข้ามาใกล้จะถึง พระนคร หลวงสรวิจิต (หน) ออกไปรับถึงทุ่งแสนแสบและนำทัพเข้ามายังพระนคร²

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราช-
หัตถ์เลขา (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2505), ภาคจบ, หน้า 434 - 5.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 436.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทำพิธีปราบดาภิเษกเสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติกรุงรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ. 2325 นั้น ได้ทรงพิจารณาความดีความชอบ
 ของข้าราชการเพื่อปูนบำเหน็จตามสมควร โดยทรงตั้งคณะลูกขุนขึ้น 9 คน ประกอบด้วย
 ลูกขุน ๗ ศาลา 5 คน และลูกขุน ๗ ศาลหหลวง 4 คน¹ เป็นผู้พิจารณาขอพระราชทาน
 ตั้งตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ สำหรับหลวงสรวิชิตนั้นได้รับพระราชทาน

¹ มีรายละเอียดในจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 สำนักคำปรึกษา
 เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ จ.ศ. 1144 ว่าคณะลูกขุน ๗ ศาลา 5 คน
 ได้แก่ พระยาพิพัฒน์โกษา พระยาราชภักดี พระยาราชสุภาวดี พระยามหาอำมาตย์ และ
 พระยาสุรเสนา ลูกขุน ๗ ศาลหลวง 4 คน ได้แก่ พระครุหมิธร พระครูพิเชต
 พระครูพิราม และขุนหลวงพระไกรดี

บรรดาก็คือเป็นพระยาพิพัฒน์โกษา¹ โดยทรงเลื่อนพระยาพิพัฒน์โกษาคนเดิม (ซึ่งเป็นคนหนึ่งในคณะลูกขุน ณ ศาลา) ผู้มีนามเดิมว่า สน ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง²

¹ ตำแหน่งที่หลวงสรวิชิต (หน) ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเมื่อครั้งปราบดาภิเษกนี้ยังสืบสนอยู่ เนื่องจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งเป็นแหล่งค้นคว้าสำคัญเกี่ยวกับเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวไว้สองแห่งไม่ตรงกัน ในตอนที่กล่าวถึงการแต่งตั้งข้าราชการวังหลวง พ.ศ. 2325 บอกว่า

"ครั้นเอาหลวงสรวิชิต ชื่อหน มีความชอบนำเอาขอราชการในกรุงธนบุรีออกไปถวายทูลให้ทราบถึงคานพระจาร์ิก โปรคให้เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง"

แต่ในตอนที่เป็นลำดับเสนาบดีในรัชกาลที่ 1 บอกว่า

"เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นหลวงสรวิชิต มีความชอบที่ได้นำขอราชการไปกราบทูลถึงคานพระจาร์ิก ได้เป็นพระยาพระคลังเมื่อปราบดาภิเษก ภายหลังได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง"

เมื่อค้นต้นฉบับตัวเขียนจดหมายเหตุคำเนาคำปรึกษา เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ จ.ศ. 1144 เท่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมาเปรียบเทียบกันปรากฏว่าแต่ละฉบับบอกตำแหน่งของหลวงสรวิชิต (หน) ที่คณะลูกขุนขอพระราชทานแต่งตั้งใหม่ไม่ตรงกัน บางฉบับบอกว่าเป็นพระยาพระคลัง ฉบับหนึ่งบอกว่าเป็นเจ้าพระยาพระคลัง อีกฉบับหนึ่งบอกว่าเป็นพระยาพิพัฒน์โกษา ส่วนพระยาพิพัฒน์โกษาคนเดิมนั้นให้ยกขึ้นเป็นพระยาพระคลัง เข้าใจว่าฉบับเหล่านี้คงจะมีการคัดลอกคลาดเคลื่อนไป ฉบับที่ถูกต้องคงจะมีข้อความว่า "ขอพระราชทานเอาหลวงสรวิชิตให้เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา พระยาพิพัฒน์โกษา เกาขอให้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง"

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : องค์การข้าราชการ, 2503), หน้า 19.

พระยาพิพัฒน์โกษา (หน) อยู่ในตำแหน่งได้ไม่นานก็ได้รับเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง อันเป็นตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า มีหน้าที่ควบคุมบังคับบัญชากิจการทางหัวเมืองชายทะเลทั้งหมด การที่ท่านจะได้เลื่อนตำแหน่งมีสาเหตุเนื่องมาจากเจ้าพระยาพระคลัง (สน) ซึ่งได้รับตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2325 สติเฟื่องเพื่อนไป เรื่องมีอยู่ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (สน) ลงไปส่งดำเกาฬดวงที่เมืองสมุทรปราการ เมื่อสำเภาข้ามสันดอนออกไปท่านมีใบบอกเข้ามาขอศีระสุกรและบายศรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีรับสั่งว่าเลอะเทอะหนักแล้ว โปรดให้ถอดออกจากตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังมาเป็นพระยาศรีอรรคราช ผู้ช่วยราชการในกรมท่า ตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังจึงว่างลง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาพิพัฒน์โกษา (หน) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง¹ การเปลี่ยนตัวผู้กำกับราชการกรมท่าใหม่ครั้งนี้ไม่มีหลักฐานบอกไว้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด แต่คงจะก่อน พ.ศ. 2328 เนื่องจากในปีนั้นไทยทำศึกกับพม่าเป็นครั้งที่ 1 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและไทยเป็นฝ่ายที่มีชัยชนะ หลังการศึกสงครามมีการปูนบำเหน็จข้าราชการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิพัฒน์โกษา (ทองดี) เลื่อนขึ้นเป็นพระยาขรรค์มณี² พระยาพิพัฒน์โกษา (ทองดี) ผู้เมื่อครั้งที่มีการเลื่อนตำแหน่งข้าราชการครั้งใหญ่ พ.ศ. 2325 ได้รับเลื่อนขึ้นจากนายทองดีเป็นจมื่นศรีสรักษ์³ และคงจะได้เลื่อนขึ้นจากตำแหน่งจมื่นศรีสรักษ์เป็นพระยาพิพัฒน์โกษาในคราวเดียวกับที่พระยาพิพัฒน์โกษา (หน) ได้รับเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลังนั่นเอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อยู่ในตำแหน่งนี้จนถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ.

2348 ¹

นอกจากจะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมท่าแล้ว ยังเชื่อกันว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทำหน้าที่เป็นอาลักษณ์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เช่นเดียวกับที่สุนทรภู่ได้ชื่อว่าเป็นอาลักษณ์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ไม่มีหลักฐานยืนยัน มีแต่เรื่องเล่ากันคอ ๆ มา เช่น กรีก เรื่องเล่าเกี่ยวกับการที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถร่างสารตราด้วยปากเปล่า แล้วกลับไปเขียนมาถวายได้เหมือนที่อ่านถวายไม่ผิดเพี้ยน ซึ่งปรากฏในภาคผนวกของสามกรุง กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงยอมรับว่าเรื่องเล่านี้อาจจะไม่จริงทั้งหมด แต่อาจจะมีเกออยู่บ้าง ² เมื่อนำความเชื่อนี้มาพิจารณาาก็เห็นได้ว่าอยู่ในวิสัยที่จะเป็นจริงได้ เพราะเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีที่มีฝีมือดีเยี่ยม เป็นทั้งขุนนางผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งหน้าที่การงานสำคัญ อีกทั้งเคยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาแต่เดิม จึงมีความเหมาะสมทุกประการที่จะทำงานในตำแหน่งซึ่งใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท และมีความสำคัญแก่บ้านเมืองเช่นนี้

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีบุตรหลายคน แต่ไม่มีบุตรชายคนใดได้รับราชการ บุตรที่มีชื่อเสียงปรากฏ คือ นายเอกกับนายทัต เป็นคนแต่งหนังสือเพลงกลอนมีฝีมือดี และเป็นครูหัดมโหรีพิณพาทย์ คิดเพลงใหม่ ๆ ขึ้นเป็นอันมาก พวกรมโหรีพิณพาทย์

¹ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 5.

² กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา, 2505),

ได้มาใช้ชัยเสภากันอยู่จนทุกวันนี้ เรียกว่าเพลงครุฑ¹ และบุตรหญิงของท่านคนหนึ่ง
 ชื่อไม้รับราชการฝ่ายในได้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 2 และเป็นเจ้าจอมมารดาของ
 พระองค์เจ้ามั่งหรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเดชาดิศร ต้นตระกูลเดชา
 ติววงศ์ในปัจจุบันนี้²

¹ หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 9/1 - 4 - 6, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ลำดับ
 เสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 5.

² ราชสกุลวงศ์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ
 อยุธยา ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 1 พฤศจิกายน 2507 (พระนคร :
 โรงพิมพ์มหาดไทย, 2507), หน้า 20.

ผนวก ข.

ประวัติโดยสังเขปของวรรณคดีสันสกฤตประเภทนิทาน

ลิลิตเพชรมงกุฎเป็นวรรณคดีไทย เรื่องหนึ่งที่มีต้นเค้ามาจากวรรณคดีสันสกฤตประเภทนิทาน จุดประสงค์ประการหนึ่งของการศึกษาวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้แก่ การสืบไปให้ถึงต้นตอว่าต้นเค้าของลิลิตเพชรมงกุฎคืออะไร การสืบสาวราวเรื่องครั้งนี้จะต้องอ้างอิงถึงวรรณคดีสันสกฤตประเภทนิทานหลายเรื่อง ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความสับสนแก่ผู้ที่มีใฝ่สนใจศึกษาวรรณคดีสันสกฤตอย่างจริงจังได้ ผู้วิจัยจึงใคร่ขอเรียบเรียงประวัติโดยสังเขปของวรรณคดีสันสกฤตเฉพาะประเภทนิทานไว้ในที่นี้

การเล่านิทานเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในทุกชาติทุกภาษา การเล่านิทานสู่กันฟังคงจะเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อมนุษย์มีภาษาพูด นิทานเหล่านั้นได้เล่าถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจนกระทั่งมนุษย์สามารถประดิษฐ์ตัวอักษรหรือเครื่องหมายที่ใช้ขีดเขียนแทนคำพูด จึงมีการจดหรือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่จำและเล่าต่อกันมาเป็นเวลาช้านานนั้นลงไปเป็นตัวหนังสือ¹ นิทานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากในวรรณคดีอินเดีย เนื่องจากนิทานคละเคล่าอยู่ในวรรณคดีทุกสมัยทุกประเภท วรรณคดีสมัยพระเวทมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับมนุษย์ เทวดา และสัตว์มากมาย ในวรรณคดีพุทธศาสนา เช่น นิบาตชาดกก็ประกอบด้วยนิทานเป็นจำนวนถึง 547 เรื่อง วรรณคดีประเภทที่เรียกว่าอิติहाสและปุราณะ

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน) , กถาสรีตสาคร : กถาปิฐและกถามุข, "คำนำ" (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า ก. - ข.

ก็มีนิทานนับไม่ถ้วนสอดแทรกอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากคนอื่นเคยโบราณมีจินตนาการกว้างไกล และมีความสามารถในการผูกเรื่องราวต่าง ๆ เล่าเป็นนิทานสืบทอดกันมา นิทานบางเรื่องก็มีเค้าเรื่องจริงทางประวัติศาสตร์ เช่น รามายณะและมหาภารตะ เป็นต้น

นิทานของอินเดียมีอยู่มากมายหลายประเภท เป็นต้นว่านิทานคำสอน เช่น นิบาตชาดก นิทานที่เล่าเพื่อชี้ข้อประพฤติปฏิบัติคนในสังคม เช่น ติโตปเทศ นิทานปริศนาที่เล่าเพื่อให้ผู้ฟังได้ฝึกฝนสติปัญญา เช่น นิทานเวตาล ตลอดจนนิทานที่เล่ากันเพื่อความเพลิดเพลินอย่างเคี้ยว นอกจากนั้น เค้าโครงเรื่องและลักษณะตัวละครของนิทานอินเดียยังแตกต่างกันออกไปมากมายจนแทบจะกำหนดไม่ได้ว่ามีอยู่ที่แบบด้วยกัน ผู้ที่ศึกษานิทานอินเดียย่อมอดไม่ได้ที่จะรู้สึกพิศวงต่อความคิดอันล้ำลึกของคนอินเดียในการผูกเรื่องให้ซับซ้อน สนุกสนาน ชวนติดตาม ในแนวและเค้าโครงเรื่องที่ต่าง ๆ กันออกไปแทบจะไม่ซ้ำกัน และความสามารถในการจำลองเอาลักษณะบุคคลทุกชนิดทุกประเภทไว้ในนิทานทั้งที่เป็นนิทานชาชั้นและนิทานที่เป็นคติ¹ คงจะควยเหตุนี้เองที่ให้นิทานของอินเดียแพร่ขยายออกไปในประเทศต่าง ๆ ทั้งเอเชียและยุโรป และไปปรากฏในนิทานและวรรณคดีของชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีไทยซึ่งได้เค้าเรื่องมาจากอินเดียมากกว่าชาติอื่น

นิทานของอินเดียมักจะไม่ปรากฏอยู่เป็นเรื่องเดี่ยว ๆ แต่จะมีการรวบรวมเข้าไว้เป็นพวกหรือเป็นชุด หนังสือรวมนิทานของอินเดียมีอยู่มากมายจนเรื่องบางเรื่องของหนังสือชุดหนึ่งไปซ้ำกับนิทานที่รวมอยู่ในหนังสืออีกชุดหนึ่ง หรือแม้แต่ในนิทานชุดเดียวกันก็อาจจะมีเรื่องทำนองเดียวกันเล่าอยู่มากกว่าครั้งหนึ่งก็ได้ การรวมนิทานหลาย ๆ

1

Winternitz, History of Indian Literature, III, Pt, I,

เรื่องเขาไวด้วยกันนี้มีลักษณะเด่นอยู่ประการหนึ่งว่า เขาจะใช้วิธีเล่าเรื่องหนึ่งเป็นนิทานเรื่องใหญ่¹ (frame story) แล้วแทรกนิทานอีกเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องเข้าไว้ในนิทานเรื่องใหญ่นั้น โดยที่ให้ตัวละครของนิทานเรื่องใหญ่สอดคั่นเล่านิทานเรื่องย่อย² เพื่อสั่งสอนคนอื่น ๆ หรือเพื่อเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าความเห็นของตนถูกต้องในนิทานเรื่องย่อยแต่ละเรื่องอาจจะมีนิทานอีกเรื่องหนึ่งแทรกอยู่ได้ในลักษณะเดียวกัน และในเรื่องที่แทรกเข้ามานั้นอาจจะมีการเล่นนิทานอีกเรื่องหนึ่งซ้อนเข้ามา เป็นเช่นนี้เรื่อยไป โครงสร้างของนิทานดังกล่าวจึงคล้ายกับภาชนะเดาที่บรรจุซ้อน ๆ กันไปตามลำดับจากใหญ่ไปหาเล็กนั่นเอง³

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงเฉพาะหนังสือรวมนิทานชุดสำคัญ ๆ และประวัติของหนังสือเหล่านั้นโดยสังเขป เพื่อช่วยให้เข้าใจการวิเคราะห์ที่มาของนิทานเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎในบทที่ 4 ใคดียิ่งขึ้น หนังสือรวมนิทานชุดที่สำคัญที่สุดของวรรณคดีสันสกฤตมีอยู่ 2 เล่มคือ มัจจุตันตระ และพฤตัทธกา

---

¹ และ ² คำว่า "นิทานเรื่องใหญ่" และ "นิทานเรื่องย่อย" ถือตามที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ของวัฒนา บรกลีกร "ลิลิตนิตราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 เปรียบเทียบกับเรื่องอาบุหะซันในนิยายอาหรับราตรีฉบับภาษาอังกฤษ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513) (อัครสำเนา), หน้า 25.

³

Arthur A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), P. 372.

บัญชีคันทรเป็นหนังสือที่ไม่ทราบเวลาแต่งแน่นอน แต่คงจะก่อน ค.ศ. 531¹ เนื่องจากมีหลักฐานว่าได้มีการแปลหนังสือรวมนิทานชุดนี้ออกเป็นภาษาปาล์หะวีในปีนั้น ปัจจุบันต้นฉบับของบัญชีคันทรสูญหายไปแล้ว เหลือแต่ฉบับที่แต่งขึ้นใหม่เขียนแบบอีกหลายฉบับ แต่ละฉบับก็เป็นต้นเค้าของหนังสือรวมนิทานอีกมากมาย เช่น ต้นตราชยาภิกะฉบับของแคว้นแคชเมียร์ซึ่งเป็นฉบับที่มีเนื้อความสมบูรณ์และเก่าที่สุดที่มีอยู่ เรื่องบัญชีคันทรฉบับของเนปาล และทีโตะประเทศของแคว้นเบงกอล ซึ่งเป็นฉบับที่มีชื่อเสียงและแพร่หลายที่สุด เมื่อนักปราชญ์ทางวรรณคดีสันสกฤตนำฉบับที่แต่งขึ้นภายหลังเหล่านี้มาศึกษาดูแล้วก็สรุปได้ว่าหนังสือบัญชีคันทรฉบับดั้งเดิมมีอยู่ 5 ตอน หรือ 5 เล่ม และมีบทนำเรื่องที่เรียกว่ากถามชซึ่งเป็นทั้งนิทานเรื่องใหญ่และส่วนที่บอกชื่อผู้แต่ง และจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง บอกไว้ว่าผู้แต่งคือวิษณุครมัน แต่งขึ้นเพื่อเป็นหนังสือสำหรับสอนโอรสของพระราชโอรสให้มีสติปัญญารอบรู้ทั้งในคานการเมือง การปกครอง และแนวทางประพฤติปฏิบัติตนเยี่ยงผู้มีคุณธรรมดีโดยเล่าเป็นนิทานเปรียบเทียบ มีตัวละครเป็นสัตว์นานาชนิด

นอกจากจะมีแปลเป็นภาษาปาล์หะวีแล้ว บัญชีคันทรก็ยังกลายเป็นต้นเค้าของนิทานชุดนี้ฉบับซีเรียและอาหรับ และมีแปลเป็นภาษาอื่น ๆ อีก เช่น เปอร์เซียและอิตาเลีย ทำให้นิทานบัญชีคันทรแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ในปัจจุบันมีผู้บันทึกไว้ว่า นิทานบัญชีคันทรทั่วโลกมีอยู่มากกว่า 200 ฉบับ เป็นภาษา

¹ Sures Chandra Banerji, A Companion to Sanskrit Literature

(Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), p. 113.

ต่าง ๆ ถึง 50 ภาษา¹ ฉบับภาษาไทยมีอยู่หลายฉบับด้วยกัน ฉบับที่แพร่หลายที่สุด คือ ธิโตปเทศ ของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป (พระยาอนูมานราชชนและพระสาร-ประเสริฐ) แปลจากธิโตปเทศฉบับของเบงกอล

หนังสือรวมนิทานชุดสำคัญอีกชุดหนึ่ง คือ พุทธกถา เป็นหนังสือที่ไม่ทราบเวลาที่แต่งแน่นอน ประมาณกันว่าจะอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษแรก ๆ หรืออย่างช้าไม่เกิน ค.ศ. 500 จึงนับว่ามีความเก่าแก่พอ ๆ กับปัญญาตนตระ ต้นฉบับของพุทธกถาสูญหายไปแล้ว จึงไม่อาจจะบอกได้ว่ามีรายละเอียดอย่างไรบ้าง แต่ในกถาสรีตศากรซึ่งเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังโดยใช้พุทธกถาเป็นต้นเค้า มีข้อความอ้างว่า พุทธกถามีความยาวหนึ่งแสนโคลก แบ่งออกเป็นเล่มที่เรียกว่าสัมพะกะได 18 เล่ม มีหน้าที่เรียกว่า กถาปิฐ ซึ่งระบุว่าผู้แต่งคือกฤษณะ เขียนเป็นภาษาไปศาลี ซึ่งเป็นภาษาปรากฏสำหรับชนพวกหนึ่ง แล้วต่อมาจึงมีการแปลเป็นภาษาสันสกฤต แกนเรื่องของพุทธกถา คือ การผจญภัยของเจ้าชายองค์หนึ่ง ชื่อ นรวาหนัตตะ

หนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังโดยใช้พุทธกถาเป็นต้นเค้า คือ

1. พุทธกถาโคลกสัครหะ ของพุทธสวามิน
2. พุทธกถามัญจรี ของเกษเมนทระ
3. กถาสรีตศากร ของโสมทเวระ

1

Franklin Edgerton, The Panchatantra Reconstructed (Vienna : American Oriental Society, 1924) II, p. 1 quoting Johannes Hertel, Das Pancatantra, seine Geschichte und seine Verbreitung (Leipzig and Berlin, 1914) I, p. 451 f.

หนังสือพุทธทศกาโศลกสักรหะนี้สันนิษฐานกันว่าแต่งขึ้นในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 ถึง 10 ฉบับที่เหลืออยู่เป็นฉบับของเนปาล ต้นฉบับที่มีอยู่ไม่ครบบริบูรณ์ มีเพียง 28 ๒๗ Arthur Berridale Keith นักวรรณคดีสันสกฤตได้ศึกษาพุทธทศกาโศลกสักรหะโดยละเอียดและเทียบเคียงกับหนังสือที่แต่งเลียนแบบพุทธทศกาอีกสองเล่มแล้ว ลงความเห็นเห็นว่า แม้พุทธทศกาโศลกสักรหะยังขาดเนื้อเรื่องสำคัญอีกมาก แต่ก็น่าจะเป็นหนังสือที่ดำเนินเนื้อความตรงตามพุทธทศกามากที่สุด ตลอดจนคงเนื้อหาของนิทานเรื่องใหญ่ไว้ได้มากที่สุดด้วย ¹

ส่วนหนังสืออีกสองเล่มคือพุทธทศกามัญจรีและกถาสรีตศครนั้น เป็นฉบับของแคว้นแคชเมียร์ทั้งคู่และแต่งขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ พุทธทศกามัญจรีแต่งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1037 ² ส่วนกถาสรีตศครแต่งขึ้นในระหว่าง ค.ศ. 1063 - 1081 ³ Keith ได้สันนิษฐานว่า หนังสือทั้งสองเล่มนี้ไม่ได้ใช้พุทธทศกาของคุณาฬียเป็นแนวทางการแต่งโดยตรง หากแต่ใช้หนังสืออีกเล่มหนึ่งซึ่งแต่งขึ้นตามแบบพุทธทศกาอีกทีหนึ่ง หนังสือเล่มนั้น (ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นพุทธทศกาฉบับแคว้นแคชเมียร์) ได้คัดทอนนิทานเรื่องใหญ่ของพุทธทศกาออกไปเสียบ้าง และเพิ่มเติมนิทานบางส่วนของปัญจตันตระกับนิทานพื้นบ้านที่นิยมเล่ากันในแคว้นแคชเมียร์เข้าไป ⁴

¹ Keith, A History of Sanskrit Literature, pp. 273 - 4.

² Banerji, op.cit., p. 169.

³ Loc.cit.

⁴ Keith, op.cit., p. 275.

แม้ว่าพหุศกถาัมณูชรีและกถาสริตสาครจะเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และโดยนักประพันธ์ชาวแคชเมียร์เหมือนกัน จึงน่าจะใช้ต้นฉบับอันเดียวกัน แต่หนังสือสองเล่มนี้ก็มีความแตกต่างกันมาก พหุศกถาัมณูชรีนั้น ผู้แต่งตั้งใจจะให้เป็นเรื่องของพหุศกถา ฉะนั้นการดำเนินเรื่องและการลำดับบทของพหุศกถาัมณูชรีจึงตรงตามต้นฉบับเดิม (คือ พหุศกถาณัมบัณแคชเมียร์) มากที่สุด เนื้อเรื่องของพหุศกถาัมณูชรีย่อ สั้น และแห้งแล้งกว่ากถาสริตสาคร โสมเทวะผู้แต่งกถาสริตสาครมีอิสระมากกว่าเกษเมนทะผู้แต่งพหุศกถาัมณูชรีในการเรียงลำดับเรื่องเสียใหม่ ได้ปรุงแต่งถ้อยคำสำนวนให้ไพเราะเพราะพริ้งยิ่งขึ้น สอดแทรกเกร็ดที่ทำให้เรื่องสนุกสนานขึ้น ตลอดจนเพิ่มเติมนิทานอื่น ๆ เข้าไปตามที่เห็นสมควร¹ กถาสริตสาครจึงมีความยาวประมาณ 3 เท่าของพหุศกถาัมณูชรี คือ ยาวประมาณ 22,000 โศลก ในขณะที่พหุศกถาัมณูชรียาวเพียง 7,000 โศลกเท่านั้น หนังสือทั้งสองเล่มนี้แบ่งออกเป็น 18 เล่ม (ฉัมพะกะ) แต่กถาสริตสาครยังแบ่งย่อยออกไปอีกเป็น 124 บท มีชื่อเรียกว่าตริงค์ ในบรรดาหนังสือที่มีที่มาจากพหุศกถาค่วมกัน กถาสริตสาครเป็นฉบับที่มีชื่อเสียงที่สุด และได้รับยกย่องว่าเป็นหนังสือรวมนิทานฉบับใหญ่ที่สุดและเก่าที่สุดของโลกเท่าที่มีต้นฉบับอยู่²

นอกจากหนังสือที่กล่าวนามมาข้างต้นแล้ว ยังมีหนังสือรวมนิทานอยู่อีกหลายชุด ซึ่งมีขนาดสั้นกว่า และมีความสมบูรณ์ในตัวเอง หนังสือรวมนิทานเหล่านี้มีลักษณะพิเศษคือ นิทานที่รวมไว้จะมีจุดมุ่งหมายเดียวกันหรือเป็นเรื่องทำนองเดียวกัน มีเหตุการณ์เกิดขึ้นซ้ำ ๆ กัน หนังสือประเภทนี้ที่สำคัญมีอยู่ 3 เรื่อง คือ

¹ Ibid., pp. 276 - 287.

² Banerji, op.cit., p. 215.

1. ศกสัปตคิหรือนิทานเจ็ดสิบเรื่องของนกกแก้ว นิทานเรื่องใหญ่ของนิทานชุดนี้มีว่า ชายผู้หนึ่งชื่อมันเสน มีฐานะจะต้องออกเดินทางไปยังแดนไกล ต้องละภรรยาสาวไว้ที่บ้านคนเดียว ภรรยาของมันเสนปรารถนาจะออกไปเที่ยวเตร่หาความสนุกที่บ้านยามค่ำคืน แต่ถูกนกกแก้วของมันเสนหักทวนไว้ด้วยวิธีการอันชาญฉลาด กล่าวคือ เมื่อนางเตรียมตัวจะออกจากบ้าน นกกแก้วจะเล่านิทานเกี่ยวกับหญิงที่ประพฤตินอกใจสามี และถูกจับได้ ทำให้นางอยากจะทราบวิธีแก้ไขเอาตัวรอดของหญิงในนิทาน นกกแก้วทำให้นางเพลิดเพลินกับเรื่องเล่าจนสว่าง นางต้องล้มเลิกการออกจากบ้านในคืนนั้นเสีย เหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นคืนแล้วคืนเล่าเป็นเวลา 69 คืน จนมันเสนเดินทางกลับมา นกกแก้วเล่านิทานไป 69 เรื่อง รวมกับนิทานเรื่องใหญ่เป็นนิทาน 70 เรื่อง

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าผู้แต่งหรือผู้รวบรวมนิทานศกสัปตคิคนแรกชื่ออะไร เขียนขึ้นเมื่อใด ในปัจจุบันมีฉบับที่คัดลอกกันต่อ ๆ มาอยู่ 3 ฉบับ คือ ฉบับของเทวทัตตะ ฉบับของทางศาสนาเซน และฉบับของจินตามฉิน¹ ทั้งสามฉบับมีรายละเอียดต่างกันไปเล็กน้อย นอกจากนั้น ยังมีการแปลนิทานชุดนี้ออกเป็นภาษาต่าง ๆ มากมาย ทั้งภาษาท้องถิ่นของอินเดียและภาษาต่างประเทศ เช่น เปอร์เซีย

2. ดิงหาสนทวารวิคิต หรือนิทานสามสิบสองเรื่องของพระแทนดิงหาสน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิกรมจริต หรือเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าวิกรมมาติคย์ นิทานเรื่องใหญ่มีว่า หลังจากที่พระเจ้าวิกรมมาติคย์สิ้นพระชนม์ไปเป็นเวลานาน ท้าวโกชกษัตริย์แห่งอุชชยีนีซึกได้พระแทนของพระเจ้าวิกรมมาติคย์ซึ่งมีรูปปั้นประดับ 32 รูป พระแทนนี้เป็น

¹ Ibid., p. 334.

ของประธานจากพระอินทร์ สำหรับพระเจ้าวิกรมมัททีย์โดยเฉพาะ เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ พระแท่นก็จมลงในดิน ท้าวโกษประสงค์จะเสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นนั้น รูปปั้นรูปหนึ่งก็หลุดตกทานโดยเล่าเรื่องอันแสดงถึงพระจริยาวัตรและคุณธรรมของพระเจ้าวิกรมมัททีย์ถวาย เพื่อให้ท้าวโกษเปลี่ยนพระทัยไม่ประทับพระแท่น เพราะทรงมีพระเกียรติคุณไม่เท่ากับพระเจ้าวิกรมมัททีย์ เมื่อเห็นว่าท้าวโกษไม่เปลี่ยนพระทัย รูปปั้นรูปอื่น ๆ ก็ลัดกันเล่านิทานซึ่งมีเนื้อหาทำนองเกี่ยวกับเรื่องของรูปปั้นรูปแรกจนครบ 32 เรื่อง ท้าวโกษก็รู้สึกพระองค์ว่าไม่คู่ควรกับพระแท่นนั้น

สิงหาสนทวารวิคิต์เป็นนิทานที่แพร่หลายไปทั่วประเทศอินเดีย จึงมีฉบับต่าง ๆ มากมาย ทั้งฉบับที่แพร่หลายอยู่ในอินเดียฝ่ายเหนือ ฉบับอินเดียฝ่ายใต้ ฉบับเบงกอล และฉบับของทางศาสนาเซน¹ ในราว ค.ศ. 1574 มีการแปลนิทานชุดนี้ออกเป็นภาษาเปอร์เซียในรัชสมัยของพระเจ้าอักบาร์มหาราช ฉบับที่แปลเป็นภาษาไทย ชื่อ นิยายวิกรมมัททีย์ ของพรพรชนะแพทย แปลจาก *Legends of Vikramaditya* ของฐากรราเชนทรสิงห์ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากต้นฉบับภาษาฮินดี ชื่อว่า สิงหาสนพัตติตี หรือ พัทริสสิงหาสน²

¹ Franklin Edgerton, Vikrama's Adventures ("The Harvard Oriental Series", Vol. 26; Cambridge : Harvard University Press, 1926), p. XXIX.

² เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป (พระยาอนุমানราชชนและพระสารประเสริฐ), "คำนำ", นิยายวิกรมมัททีย์, แปลจาก *Legends of Vikramaditya* โดยพรพรชนะแพทย (พระยาพิชัยศาสตร์วิธาน) (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า (1).

3. เวกาลบัญญัติหรือนิทานยี่สิบห้าเรื่องของเวกาล นิทานที่รวมไว้ในชุดนี้ น่าสนใจมากกว่านิทานที่รวมไว้ในสองชุดแรก เนื่องจากนิทานเรื่องย่อยแต่ละเรื่องมี เนื้อหาแตกต่างกันไป คล้ายกันแต่เพียงว่าตอนท้ายของนิทานเรื่องย่อยทุกเรื่องชมวคเป็น ปริศนาซึ่งต้องการคำตอบหรือคำวินิจฉัยชี้ขาด นิทานเรื่องใหญ่เป็นเรื่องของพระเจ้า วิกรมมาทิตย์ พระองค์ทรงได้รับผลไม้มิ่งที่มีค่าเป็นจำนวนมากจากโยคีคนหนึ่ง ชื่อ กานติคิล เพื่อเป็นการตอบแทนพระองค์ทรงกระทำตามคำขอร้องของโยคี คือ เสด็จ ไปยังป่าช้าในเวลากลางคืน นำซากศพที่แขวนอยู่ที่ต้นไม้ไปให้โยคีเพื่อเข้าพิธีกรรม เวกาลซึ่งฝังอยู่ในซากศพก็เล่านิทานถวายพระเจ้าวิกรมมาทิตย์ โดยมีข้อแม้ว่าพระองค์ จะต้องไม่ตรัสอะไรเลยในระหว่างการเดินทาง ตอนท้ายของนิทานแต่ละเรื่องเวกาล ก็ตามปริศนา เมื่อพระเจ้าวิกรมมาทิตย์เฉลยพระองค์แสดงความคิดเห็นออกมา เวกาลก็ ลอยกลับไปอยู่ที่ต้นไม้ตามเดิม พระเจ้าวิกรมมาทิตย์ต้องเสด็จกลับไปเอาซากศพกลับมา ครั้นแล้วครั้งเล่า เวกาลเล่านิทานอยู่ 24 เรื่อง พอถึงเรื่องสุดท้ายพระเจ้าวิกรมมาทิตย์ ไม่ทรงทราบคำตอบปริศนานั้น และนึกคิดได้ว่าไม่ควรตอบ จึงไม่ตรัสอะไรเลย ทำให้หน้า ซากศพไปให้โยคีได้สำเร็จ และเวกาลก็แนะนำให้พระองค์กำจัดโยคีซึ่งคิดร้ายต่อพระองค์

นิทานเวกาลเป็นนิทานที่มีชื่อเสียงที่สุดและแพร่หลายมากที่สุดในบรรดานิทาน ประเภทนี้ เพราะนิทานที่รวบรวมไว้มีหลายรส ทั้งยังเป็นนิทานปริศนาซึ่งเป็นประโยชน์ ในคานท์บัญญัติญาณูอาณ หนึ่ง วิธีการผูกร้อยนิทานเรื่องย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกันด้วยนิทาน เรื่องใหญ่ก็น่าสนใจ ตัวนิทานเรื่องใหญ่เองก็สนุกสนานไม่แพ้กันเรื่องย่อยทุกเรื่อง นิทานเวกาลปรากฏเป็นเรื่องแรกในพหุทัตถกถามัญชรและกถาสรีตศสคร นอกจากนั้น ยังปรากฏแต่คำพังเป็นนิทานชุดเวกาลอีก 4 ฉบับด้วยกัน คือ ฉบับของกิวทาส ฉบับของ ชัมภลทัตตะ ฉบับของวัลลภทาส และอีกฉบับหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏชื่อเจ้าของ¹

1

Banerji, op.cit., p. 372.

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้นิทานเวตาลเป็นที่รู้จักกันมาก คือ มีการแปลนิทานเวตาลออกเป็นภาษาต่าง ๆ มากมาย นอกจากจะแปลเป็นภาษาอื่นต่าง ๆ ของอินเดียแล้ว ยังมีชาวยุโรปทั้งอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส นำไปแปลเป็นภาษาของตนมากมายหลายฉบับ¹ ฉบับแปลที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีมากเป็นพิเศษ คือ *Vikram and the Vampire* ของ Sir Richard F. Burton แปลจากนิทานบังจีสีเป็นภาษาอังกฤษ โดยตัดทอนเอานิทานเรื่องย่อยมาเพียง 11 เรื่อง การแปลครั้งนี้มิใช่เป็นการแปลชนิดคำต่อคำ แต่เป็นการนำเอาเนื้อเรื่องมาเล่าใหม่ตามสำนวนของตนเองสำหรับให้คนอังกฤษอ่าน โดยได้สอดแทรกคำอธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวอินเดียไว้ด้วย หนังสือเล่มนี้พิมพ์ออกจำหน่ายเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1870

เรื่อง *Vikram and the Vampire* นี้ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงนำมาแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ให้ชื่อว่านิทานเวตาล โดยมีได้ยึดถือต้นฉบับภาษาอังกฤษอย่างเคร่งครัด บางตอนก็ทรงตัดเนื้อความออกเสียบ้าง เพื่อให้เรื่องกระชับขึ้น และในบางตอนทรงเติมข้อคิดเห็นส่วนพระองค์ลงไปด้วย นิทานเวตาลของกรมหมื่นพิทยาลงกรณประกอบด้วยนิทานย่อยเพียง 10 เรื่อง และในจำนวนนี้มีอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งไม่ได้แปลมาจาก *Vikram and the Vampire* คือ นิทานเรื่องย่อยเรื่องที่แปด หรือเรื่องของพระยศเกตุ

¹ Tawney, The Ocean of Story, VI, pp. 225 - 7.

ประวัติการศึกษา

นางสาววารีย์ คันทูลากร ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้รับพระราชทานปริญญา
อักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2514
ได้เข้าศึกษาต่อในชั้นปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต ในแผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2516 และสำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2520

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย